

ƏDƏBİ-BƏDİİ DİL MƏSƏLƏLƏRİ YUSİF SEYİDOV YARADICILIĞINDA

Yusif Seyidov sadə və aydın dillə yazdığı dərin mənalı əsərləri ilə ədəbi dilimizin inkişafına çox böyük köməklik göstərmişdir. Alim ilk yaradıcılıq illərindən başlayaraq dil məsələlərinə fəal münasibət bəsləmiş, Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin, Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında çox böyük rol oynamışdır. Dilçiliyimizin müxtəlif sahələrinə aid qiymətli əsərlər yazmaqla bərabər, hər zaman ana dilimizin müqəddəsliyini, varlığını, ləyaqətini qorumuş, bir vətəndaş qeyrəti ilə onu təbliğ və tədqiq etmiş, onun gözəlliyinin və əzəmətinin keşiyində olmuşdur.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olan Yusif Seyidovun elmi axtarışlarının xeyli hissəsi yazıçı və dil probleminə aiddir: “Klassik Azərbaycan şairləri söz haqqında” (1977), “Yazıçı və dil” (1979), “Sözün şöhrəti” (1981), “Şairin fikir dünyası” (1985), “Ədəbi-tənqid və bədii dil” (1986), “Sözün qüdrəti” (1988), “Sözün hikməti” (1989) adlı monoqrafiyalarında qədim dövrlərdən başlamış müasir dövrə qədər hər bir Azərbaycan şairinin, yazıçısının, tənqidçisinin söz və dil haqqında dediklərini bir sistem halında toplamış, onları təhlil etmiş, öz mülahizələrini söyləmişdir. Həmin əsərləri yazarkən alim özü də daima “şeir, sənət aləmində olmuş, özünü şairlər arasında hiss etmiş, Xaqaninin, Nizaminin, Füzulinin, Saibin, Vaqifin, Zakirin, Sabirin, Cavidin, Vurğunun, Rzanın, Bəxtiyarın söz rübabını dinləmişdir”.

Yusif Seyidovda gördüklerini, duyduqlarını təfəkkür süzgəcindən keçirərək ümumiləşdirmək, söz qəliblərinə salıb deyim, kəlam libasına bürümək istedadı var idi. Belə bacarıqda obrazlı düşüncə, fəlsəfi təfəkkür və lakonik ifadə tərzii bütöv şəkildə birləşmişdir. Alimin seyrçi düşüncələri bütün əsərlərinin içərisindən qırmızı xətlə keçir. Onlar – düşüncələr, hər şeydən əvvəl, zərif duyğulu, kövrək qəlblə həssas insanın həyat, mövcudluq haqqında, mövcudluğun içərisində yaşananların, duyulanların, həmçinin ya-şanması arzulanan və arzulananların verbal ifadəsidir. Onun ana dilinə sonsuz məhəbbətinin sirrini anlamaq üçün - “Ana dili vətəndir, el-öbadır, doğma torpaqdır, vətənin çölləridir, çaylarıdır, insanlarıdır” – fikri üzərində düşünmək kifayət edir. O, dilini sevdiyi üçündür ki, onun gələcək halı haqqında da düşünürdü. Məsələn, alim 1958-ci ildə yazdığı «Apostrof haqqında» adlı məqaləsində uzaqgörənlik edərək belə yazır: “Azərbaycan dilində apostrofla yazılan sözlərin ayrı-ayrı tarixi dövrlərdəki taleyinə, onların dəyişmə və uyğunlaşma xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda və bunu dilimizin ümumi inkişaf istiafəti ilə əlaqələndirdikdə asanlıqla belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, hal-hazırda apostrofla yazılmalı olan sözlərin heç birini müəyyən dövrdən sonra apostrofla yazmağa ehtiyac olmayacaqdır”. Alimin elmi proqnozu 90-cı illərdə reallaşdı. Y.Seyidov “Sözün hikməti” monoqrafiyasında yazır: “30-cu illərdən başlayaraq Azərbaycan ədəbi prosesində fəal iştirak edən iki böyük ədəbin əsərlərini başdan-ayağa oxudum, belə qənaətə gəldim ki, bu, böyük bir məktəbdir. Və mən bu işdən böyük bir təəssüratla ayrılıram, bu iş ömrümün bir hissəsinin nişanəsidir”.

Yusif Seyidov yazıçı, akademik Mirzə İbrahimov və tənqidçi, ədəbiyyatşünas alim, akademik Məmməd Cəfərin yaradıcılığını müqayisə edir, onlar arasında fikir və ideya yaxınlığı görür, hər ikisinin obyektivliyini, nəzəri və mədəni səviyyələrini yüksək qiymətləndirir və onları filoloji fikrimizin iki sütunu adlandırır. “Sözün qüdrəti” və “Sözün şöhrəti” kitabları da bu qəbildəndir.

Professor Yusif Seyidov yazıçı və dil problemi ilə də müntəzəm məşğul olmuşdur. Onun bu sahədəki tədqiqləri iki istiqamətdədir: ədəbi-bədii dil, onun inkişaf meyilləri və yolları; yazıçıların söz, dil, bədii dil haqqında fikir və mülahizələri. Yusif Seyidov bu əsərlərində XI əsrdən başlayaraq müstəqillik dövrünə qədərki, təxminən, min il ərzində Azərbaycan yazıçılarının söz və sənət haqqında, dil və onun insan həyatında, cəmiyyətdə rolu, əhəmiyyəti barədə fikirlərini toplayıb sistemə salmış, ədəbi-tarixi ardıcılıqla təsvir və təhlil etmiş, xalqın dilçilik, qismən də ədəbiyyatşünaslıq və estetik görüşlərinin yığcam salnaməsini yaratmışdır.

Bədii dili “ədəbi dilin bəzəkli qolu” adlandıran Y.Seyidov “Klassik Azərbaycan şairləri söz haqqında” kitabında ədəbi dilin bədii dil hesabına inkişaf etməsi faktına diqqət yetirir. Alim Molla Pənah Vaqifin ədəbiyyat tarixindəki yüksək mövqeyinin, ilk növbədə, onun dili ilə bağlı olmasını, XX əsr Azərbaycan şairi Məhəmməd Hadi kimi böyük sənətkarın isə düşüncələrini sadə ana dilində deyə bilmədiyinə görə ümumxalq dil zəminində yurd sala bilməməsini yada salır. Professor Yusif Seyidovun özünün də dili, hansı janrdə yazmasından asılı olmayaraq, sadə, anlaşılıqlı və oxunaqlıdır.

“Sözün şöhrəti” kitabının girişində müəllif yazır ki, oxuculara təqdim etdiyi kitabında Azərbaycan sovet şairlərinin dil haqqında fikirləri toplanmışdır. Lakin əsəri oxuduqda məlum olur ki, orada həm də müəllifin özünün dil, söz və nitq haqqında bədii-fəlsəfi fikirləri hər addımbaşılıqla özünü göstərir. Məsələn, sözün and, vəd funksiyasını, yəni etik funksiyasını qəhrəmanlığa çağırış kimi dəyərləndirən Y.Seyidov sözün psixoloji təsir qüvvəsindən danışır, bu fakta xüsusi diqqət yetirir. (1, s. 96). Kitab üç hissədən ibarətdir. Birinci hissədə inqilaba qədər yaradıcılığa başlamış şairlərin (Əlağa Vahid, Əhməd Cavad, Bayraməli Abbaszadə, Hacıkərim Sani) dilimizlə bağlı fikirləri, düşüncələri və şeirləri haqqında danışılır. “Sözün şöhrəti” kitabının “Yeni dövrün ilk gənc yaradıcı qüvvələri” adlanan ikinci hissəsi iyirminci illərdən otuzuncu illərin birinci yarısına qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövr şairlərini Y.Seyidov “yeni dövrün qaranquşları” adlandırır və belə yazır: “Lakin çox keçmədi, dövrün yeni yaradıcı qaranquşları görünməyə başladı; əvvəlcə tək-tək, az sonra isə bir-birinin ardınca mətbuat səhifələrində yeni-yeni imzalar oxundu. Onlar ədəbiyyata yeni həyat, yeni nəfəs gətirdilər. O vaxta qədər ağır addımlarla hərəkət edən ədəbiyyatımızı sakit axan dərin sulara bənzətsək, yeni qüvvələrin yaradıcılığını böyük coşğunluqla, səs sala-sala axan çaylarla müqayisə etmək olar” (4, s. 27).

⁹⁷ BDU-nun dosenti. samira-orujova@mail.ru

“Sözün qüdrəti” əsərində Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin dil problemi ilə bağlı fikirlərinin fundamental təhlili verilib; bu təhlil 345 səhifə həcmində olan əsərin yüz səhifəsini təşkil edir. Bütövlükdə isə əsərdə 82 şairin qoyulan problemə baxışı, münasibəti təhlil edilib.

Yusif Seyidovun “Yazıçı və dil” silsiləsindən olan növbəti kitabı “Sözün hikməti” adlanır. Bu kitabda xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun və tənqidçi, ədəbiyyatşünas alim Məmməd Cəfərin bədii söz və bədii dil, sənətkar və dil, bədii tərcümə və digər məsələlərə aid fikir və düşüncələri alimin şərhləri kontekstində verilir. Y. Seyidov özünün dediyi kimi, yaradıcı insan üçün səciyyəvi olan məhsuldarlıq, obyektivlik, yüksək nəzəri və mədəni səviyyə, fəlsəfi düşüncə, ümumiləşdirmə qabiliyyəti, gözəl ədəbi-bədii dillə ifadə bacarığı bu ədəbləri yaxınlaşdırdığı üçün onları ədəbi tənqidimizin və filoloji fikrimizin iki sütunu kimi təqdim edir.

Yusif Seyidovun “Yazıçı və dil” silsiləsinə aid olan kitablarından biri də “Mir Cəlal – 100. Ədəbi-bədii dil problemləri” monoqrafiyasıdır. Monoqrafiyada “böyük alim, ustad müəllim, görkəmli yazıçı” Mir Cəlal Paşayevin ədəbi-bədii dil barəsində mülahizələri araşdırılır; kitabda Yusif Seyidovun 1958-ci ildə (28 yaşında ikən) Mir Cəlalin 50 yaşı münasibətilə “Azərbaycan gəncləri” qəzetində çap etdirdiyi “Şirin söz ustadı” məqaləsinin verilməsi diqqəti çəkən faktır.

Monoqrafiyada Y. Seyidov Mir Cəlal Paşayevi həm də pedaqoq kimi yad edir: “1947-ci ilin sentyabrın ilk günündə Mir Cəlal müəllim bizim auditoriyaya girib ədəbiyyatşünaslığa giriş fənnindən dərəcəyə başladı. O zaman biz 17-18 yaşlı uşaqlar idik. Bizim üçün səməmlər qədər uca, təmiz, aydın olan universitet həyatı başladı. Necə də şən və xoşbəxt idik. Necə sevinirdik. Qarşımızda böyük və uğurlu yol gördük” (5, s. 207). Və həqiqətən, gənc tələbənin arzusu onu alim həyatının zirvə həddinə apardı. Gənc tələbə bilirdi ki, bir vaxt Səməd Vurğunun həyatının qəmli “epopeyasını” araşdırarkən böyük şair haqqında dediyi sözlər onun özünə də aid olacaq – “Böyük istedadlar ilk gənclik illərindən öz gələcəklərinə inanmışlar” (6, s. 9).

Yusif Seyidovun son kitabı “Xalq yazıçısı Elçin” adlanır. Kitabda alimin epoxial yazıçı adlandırıldığı, yazıçı və filoloq alim Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığına ümumi nəzər salınır, söz və dil haqqında düşüncələri, dramaturgiyası araşdırılır. Əslində, Y. Seyidov Elçin yaradıcılığını bütöv halda təhlildən keçirmək istəyirdi, lakin “qələminin yorğun vaxtı” buna imkan vermir. Alim yaşının 83-nü haqladığını, artıq əvvəlki gücə, entuziazma sahib olmadığını söyləyir.

Qeyd etmək lazımdır ki, həm yazıçı və dil silsiləsinə aid olan qiymətli monoqrafiyalarında, həm də sırf ədəbiyyatşünaslıq xarakterli əsərlərində Yusif Seyidov dilçilikdə nümayiş etdirdiyi qədər professionaldır. Onun sosioloji yanaşmalardan uzaq sırf elmi-nəzəri xarakter daşıyan ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinə əsl ədəbiyyatşünaslar qibtə edə bilirlər. Yusif Seyidov Azərbaycan dilçiliyi ilə yanaşı, milli ədəbiyyatşünaslıq elmini də zənginləşdirən və inkişaf etdirən qiymətli əsərlərin müəllifidir. Bu əsərlər ədəbiyyatşünaslar üçün ciddi elmi mənbə və bələdçidir.

Bir dilçi-filoloq kimi Yusif Seyidovu səciyyələndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri də onun ədəbi prosesi ardıcıl izləməsi, xalis ədəbiyyat xarakterli tədqiqlərə meyilli olmasıdır. O, tələbəlik illərindən başlayaraq sırf dilçilik tədqiqləri ilə müvazi, ədəbi-tənqidi əsərlərini də çap etdirir ki, bunların bir qismi “Ədəbi tənqid və bədii dil” (1986) “Ey ulu dünya” (2003) kitablarında və onlarca məqalələrində öz əksini tapmışdır. O, Azərbaycan filologiyasına vahid elmi yaradıcılıq sahəsi kimi baxır və belə hesab edir ki, yazıçının dilinə nəzər yetirmədən, onun ustalığını, onun yaradıcılığının əsl mahiyyətini açmaq olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, həm “Yazıçı və dil” silsiləsinə aid olan qiymətli monoqrafiyalarında, həm də sırf ədəbiyyatşünaslıq xarakterli əsərlərində Yusif Seyidov dilçilikdə nümayiş etdirdiyi qədər professionaldır. Onun sosioloji yanaşmalardan uzaq sırf elmi-nəzəri xarakter daşıyan ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinə əsl ədəbiyyatşünaslar qibtə edə bilirlər. Yusif Seyidov Azərbaycan dilçiliyi ilə yanaşı, milli ədəbiyyatşünaslıq elmini də zənginləşdirən və inkişaf etdirən qiymətli əsərlərin müəllifidir. Bu əsərlər ədəbiyyatşünaslar üçün ciddi elmi mənbə və bələdçidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Seyidov Y.M. Əsərləri: 15 cildə, VIII cild. Bakı: BDU, 2007
2. Seyidov Y.M. Mir Cəlal-100. Ədəbi-bədii dil problemləri. Bakı: BDU, 2008
3. Seyidov Y.M. Şairin dərdi. Elmi-kütləvi monoqrafiya. Bakı: Azərbaycan, 1996
4. Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Morfologiya. Bakı: BDU, 2006
5. Seyidov Y.M. Bibliografiya. (Tərtib edənlər: R.Mahmudova, M.Qurbanova). Bakı: Elm və təhsil, 2019
6. Yusif Seyidov yaradıcılığından seçmələr (Tərtib edənlər: M.Abdullayeva, R.Mahmudova). Bakı: Turxan NPB, 2016.

Açar sözlər: Yusif Seyidov, Azərbaycan dili, ədəbi dil, bədii dil, dil tarixi

Ключевые слова: Юсиф Сеидов, азербайджанский язык, литературный язык, литературный язык, история языка

Key words: Yusif Seyidov, Azerbaijani language, literary language, literary language, language history

XÜLASƏ

Məqalədə görkəmli dilçi alim Yusif Seyidovun dilçilik görüşlərindən, xüsusən onun ədəbi-bədii dillə bağlı tədqiqatlarından bəhs olunur. Qeyd olunur ki, alim ilk yaradıcılıq illərindən başlayaraq dil məsələlərinə fəal münasibət bəsləmiş, Azərbaycan ədəbi-bədii dilinin, Azərbaycan dilçilik elminin inkişafında çox böyük rol oynamışdır. Dilçiliyimizin müxtəlif sahələrinə aid qiymətli əsərlər yazmaqla bərabər, hər zaman ana dilimizin müqəddəsliyini, varlığını, ləyaqətini qorumuş, bir vətəndaş qeyrəti ilə onu təbliğ və tədqiq etmiş, onun gözəlliyinin və əzəmətinin keşiyində olmuşdur. Yusif Seyidovda gördüklərini, duyduqlarını təfəkkür süzgecindən keçirərək ümumiləşdirmək, söz qəliblərinə salıb deyim, kəlam libasına bürümək istedadı var idi. Belə bacarıqda obrazlı düşüncə, fəlsəfi təfəkkür və lakonik ifadə tərzini bütöv şəkildə birləşmişdir. Alimin seyrçi düşüncələri bütün əsərlərinin içərisindən qırmızı xətlə keçir.

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ВОПРОСЫ В ПРОИЗВОДСТВАХ ЮСИФА СЕЙИДОВА РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются лингвистические взгляды выдающегося лингвиста Юсифа Сейидова, особенно его исследования литературно-художественного языка. Отмечается, что ученый с первых лет своей карьеры активно занимается языковыми вопросами, сыграл большую роль в развитии азербайджанского литературно-художественного языка, азербайджанского языкознания. Помимо написания ценных работ в различных областях нашей лингвистики, он всегда сохранял святость, существование и достоинство нашего родного языка, ревностно продвигал и изучал его как гражданин, охранял его красоту и величие.

Юсиф Сейидов обладал талантом резюмировать то, что он видел и слышал, через фильтр мысли, выражать это словами, вкладывать в облачение слова. В этом умении полностью интегрированы образное мышление, философское мышление и лаконичный стиль выражения. Зрительские мысли ученого пересекают красную черту всех его работ.

LITERARY AND ARTISTIC LANGUAGE ISSUES IN THE WORKS OF YUSIF SEYIDOV SUMMARY

The article discusses the linguistic views of the prominent linguist Yusif Seyidov, especially his research on literary and artistic language. It is noted that the scientist has been actively involved in language issues since the early years of his career, has played a major role in the development of the Azerbaijani literary and artistic language, Azerbaijani linguistics. In addition to writing valuable works in various fields of our linguistics, he has always preserved the sanctity, existence and dignity of our native language, zealously promoted and studied it as a citizen, and guarded its beauty and grandeur.

Yusif Seyidov had the talent to summarize what he saw and heard through the filter of thought, to put it into words, to put it in the garment of the word. In this ability, figurative thinking, philosophical thinking and laconic style of expression are fully integrated. The scholar's spectator thoughts cross the red line through all his works.

RƏYMI: dos. L.Ələkbərova